

PODUČAVANJE VJERONAUKA GLAVOM, RUKAMA I NOGAMA. NEVERBALNA KOMUNIKACIJA

BERNHARD JENDORFF

Justus-Liebig-Universität
Fachbereich 04
Institut für Katholische Theologie
Karl-Glöckner-Straße 21H
D – 35394 Gießen

Primljeno: 9. 4. 2001.
Izvorni znanstveni rad
UDK 371.3:268
159.925.8:37

Sažetak

Uz pomoć metodičkih udžbenika i materijala za usavršavanje nastavnika, vjeroučitelji¹ se teoretski upoznaju s osnovama tehnike podučavanja. Uz pomoć microteaching seminara istrenirano djelovanje može prijeći u trajnu naviku. Promjene u ponašanju kod podučavanja postižu se i kognitivnim selektivnim učenjem. To čini suvišnim vježbe kratkih nastavnih sekvenci vjeronaučne nastave. Govor tijela – prije svega gestikulaciju i mimiku – vjeroučitelj treba ponovno otkriti u svojoj raznovrsnoj nastavi kako bi učenicima približio svoje poruke, i to ne samo svojim pripovijedanjem. Stvaranjem primarnog jezika, kultiviranjem govora tijela vjeroučitelj uspostavlja nov tip nastavnika na »vjeronaučnoj« sceni.

Komunikacija se mijenja kad nastavnik odustaje od svoje verbalne dominacije. Deset nastavnih situacija pokazano je primjerima.

Ključne riječi: primjeri neverbalne komunikacije u nastavi vjeronauka, kretanje u učionici, obavijesno pripovijedanje, selektivno učenje, gestikulacija, sadržajna obavijest, komunikacija, govor tijela, obuka nastavnika, vjeronaučna metodika, microteaching, mimika, neverbalni govor, prostorna blizina i udaljenost, uloga vjeroučitelja

»Metodika« se već godinama nalazi sasvim pri vrhu prioriteta religiozopedagoških stručnih skupova. Pritom ne smijemo ostati na »mudrim« teorijama. Vjeronaučne metode ne mogu se kopirati prema propisanom modelu. Nastavnik treba shvatiti temeljne principe metodičkog djelovanja², koji se potom trebaju trajno oživotvoriti u školskim praktičnim vježbama. Ono što Aristotel piše u »Nikomahovoj etici« vrijedi i za metodičku osposobljenost religioznih pedagoga. Da bismo ih usvojili, treba na tome prethodno raditi. »Jer što god treba učeci činiti, to čineći učimo.«³

POMOĆNA SREDSTVA METODIČKOG RADA U VJERONAUKU

Na religiozopedagoškom području postoje mnogobrojne metodičke knjige.⁴ One

1 U interesu bolje čitljivosti sljedećeg teksta stalno koristim muški rod te molim žene da se uvijek osjećaju uključene.

2 Usp. B. JENDORFF, *Methoden des Religionsunterrichts nicht kopieren, sondern seine Prinzipien kopieren*, u: »Pädagogische Welt« 51(1997), 298-301.

3 ARISTOTEL, *Nikomahova etika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992, 1103a.

4 Npr. M. BRUDER, *Religionsunterricht – kreativ. Methoden, Konzeptionen und Materialien für einen*

potiču praktičare da ciljano i učinkovito oblikuju religiozne procese sučeljavanja uz pomoć pjesama, slika, igrokaza i tekstova. Učenje govora temelj je vjeronauka. Kreativni zadaci i vježbe u tišini jednako se malo koriste. Mogući društveni oblici dijaloga i diskusije nude se u vjeronaučnim priručnicima tek elementarno. Korak po korak utiru se putevi prema cilju.

Religioznim pedagozima nisu nepoznate knjige namijenjene obuci nastavnika.⁵ Uz pomoć tih knjiga mogu se teoretski upoznati s osnovnim tehnikama podučavanja, s kojima pak treba eksperimentirati na radno usmjerenim skupovima za usavršavanje. Za to su prikladni *microteaching* seminari.⁶ Sudionici tih vježbi ne pridržavaju se stereotipnog nastavnčkog ponašanja. I u tom procesu učenja opaža se nedostatak individualnosti osobe koja vježba. »Učenje kroz rad« brže i trajnije mijenja nastavnčko ponašanje negoli teoretsko knjiško znanje. Prije svega praktično uvježban rad s vremenom u svakodnevnoj praksi prelazi u trajno usvojeno ponašanje. Dosada je postupak u sekvencama bio u prvom planu nastavnčkih situacija koje treba uvježbati. Grupe učenika analizirale su i poboljšale verbalni govor nastavnika. On prije svega saopćava »stručnom uhu«⁷ učenika poruku o sadržaju. Verbalni govor, koji prenosi uglavnom sadržaje, predstavlja samo jedan kanal za prenošenje »kvadratne obavijesti«⁸ nastavnika-pošiljaoca učeniku-primaocu. U pravilu, voditelji vježbi na *microteaching* seminarima posvećuju premano pažnje poboljšanju »primarnog govora«⁹ te oblikovanju govora tijela¹⁰ nastavnika.

erfolgreichen Religionsunterricht, München 1997; H. HERION, *Methodische Aspekte des Religionsunterrichts. Ein Kompendium zu Grundsatzfragen, Planung und Gestaltung des Religionsunterrichts*, Donauwörth 1966; B. JENDORFF, *Religion unterrichten – aber wie? Vorschläge für die Praxis*,

München 31997; F. W. NIEHL – A. THÖMES, *212 metoda za nastavu vjeronauka*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 2000; L. SCHMALFUß – R. PERTSCH, *Methoden im Religionsunterricht. Ideen, Anregungen, Modelle*, München 1987; H. SCHMID, *Die Kunst des Unterrichts. Praktischer Leitfaden für den Religionsunterricht*, München 1997; E. VERWEYEN-HACKMANN – B. WEBER, *Methodenkompetenz im Religionsunterricht. Unterrichtspraktische Kompetenzen von Fach- und Arbeitsmethoden*, Kevelaer 1999.

5 Usp. G. E. BECKER i dr., *Unterrichtssituationen I-III*, München – Berlin – Wien, 1976.

6 Usp. B. JENDORFF, *Microteaching. Überlebensstraining für Religionslehrer*, u: »Religion heute: Informationen zum Religionsunterricht« 8(1976)3, 24-29; B. JENDORFF, *Verbesserung des Lehrverhaltens durch Training methodischer Schritte (Microteaching)*, u: »Katechetische Blätter« 103(1978), 794-801; W. NASTAINCZYK, *Studienbegleitendes Training in didaktischem Verhalten und Verständnis*, u: »Christlich-pädagogische Blätter« 101(1978), 165-173.

7 F. SCHULZ von THUN, *Miteinander reden: Störungen und Klärungen. Allgemeine Psychologie der Kommunikation*, Reinbek bei Hamburg 1981, str. 47.

F. Schulz von Thun polazi od činjenice da je obavijest »kvadratna« te da ima četiri aspekta koja su principijelno jednakog ranga. Pošiljalac prenosi:

1. stručni sadržaj o kojem želi informirati primaoca.
2. samoočitovanje; ono što objavljuje svom sučelniku o samom sebi,
3. odnos, kakvim smatra primaoca te kakav je njihov odnos,
4. apel, na što bi želio navesti primaoca (usp. F. SCHULZ von THUN, str. 26-30).

Kvadratu obavijesti odgovara »četveroušni« primalac. On sluša svojim:

1. »stručnim uhom«, kako treba razumjeti preneseni stručni sadržaj,
2. »uhom samoočitovanja«, kakav je to pošiljalac, što se s njim tu i sada događa,
3. »uhom za odnose«, kako zapravo pošiljalac s njim, primaocem, razgovara, kakvu osobu smatra da ima pred sobom,
4. »apel uhom«, što bi on trebao misliti i osjećati na temelju obavijesti pošiljaoca (usp. F. SCHULZ von THUN, str. 44-61).

8 Usp. F. SCHULZ von THUN, str. 30.

9 S. MOLCHO, *Körpersprache*, München 1994, str. 9.

10 Usp. S. MOLCHO, *Körpersprache als Dialog. Ganzheitliche Kommunikation in Beruf und Alltag*, München 1988; E. NAURATH, *Körpersprache*, u: N. METTE – F. RICKERS (ur.), *Lexikon der Religionspädagogik*, sv. 1, Neukirchen-Vluyn 2000, st. 1074.

Tu spadaju izražajni oblici poput gestikulacije i mimike nastavnika, njegovo držanje tijela i kretnje nogama te poštovanje pristojnog razmaka od 0.5 m prema učenicima. Govor tijela prenosi »četveroušnom«¹¹ učeniku-primaocu obavijest o odnosu. Vjeroučitelj neverbalno saopćava svom partneru kakva ga raspoloženja tu i sada pokreću. On mladom sudioniku u komunikaciji šalje informacije o svom unutarnjem držanju i stavu prema njemu. Učenik šutke stvara zaključak kako ga nastavnik ocjenjuje.

Neverbalni govor tijela često će biti teško razumljiv »outsideru«, koji ne predviđa isprepletenost odnosa u ukupnom kontekstu »vjeronauka«. No za »insidere«, koji su – ponavljajući iskustva kao pošiljaoci i primaoci – razradili samo za njih razumljiv kôd kao temelj komunikacije, govor tijela je samostalan, razumljiv govor. On nije samo »važna nadopuna i potpora verbalnom govoru«¹² kao npr. kad se kod nabranjanja sedam sakramenata potpomazemo prstima.

Kao što kaže Samy Molcho, »govor tijela je poput verbalnog govora kodirana informacija«¹³. Pantomimičar i učitelj neverbalnog govora ukazuje na to da mnogi razgovori i susreti mogu biti lakši i uspješniji »kad imamo otvorena osjetila i budno oko za signale i komentare govora vlastitog tijela«. »Poznavanje govora tijela, odnosno nije me igre pitanja i odgovora u našem ponašanju, otvara direktnije puteve jednih prema drugima i međusobno slobodnije op-hođenje. To također osjećamo u ponekim nijemim 'trenucima-pogledima': Tu pogled, pokret glave, gesta kojom posežemo za nečim, gesta kojom se branimo i nešto odbijamo govori više negoli 1000 riječi.«¹⁴

VJEROUČITELJI TAKOĐER UVIJEK IMAJU ULOGU

Školski prostor za podučavanje i učenje može se usporediti s kazališnom pozornicom

na kojoj se život doima stvarnim, postaje jasan u svim svojim dimenzijama te unaprijed potiče raspravu i razmišljanje kao i naknadno promišljanje.

Religiozni pedagog inscenira sa svojim učenicima i za svoje učenike procese podučavanja i učenja, i to prije svega o Bogu i životu. U tim inscenacijama pojavljuju se mladi ljudi. Nitko naime ne može izbjeći dramatičnom pitanju o životu i smrti. Religija i vjera bezuvjetno se egzistencijalno tiču svakog čovjeka. Koliko naslijeđenih predrasuda i stečenih uvjerenja treba ukloniti učenicima da bi došli do te spoznaje? Kako da religiozni pedagog započne razgovor s mladim ljudima, koji zažarenih očiju kažu: »Mi ništa ne vjerujemo, nama ništa ne nedostaje. Nogomet je naša religija.«

Kao što su učenici na vjeronauku u potpunosti prisutni, tako će i vjeroučitelj pred svojim učenicima:

- dopustiti da mu se vidi ne samo lice, ogledalo duše, »i oči – njene izdajice«¹⁵, glava koja potvrdno klima ili visoko skupljene obrve, širom otvorene oči, koje traže informaciju,
- već i ruke koje govore, čiji prsti zatim brže mogu davati takt i pucketati te
- stopala koja zauzimaju određeni položaj, čime npr. u razgovoru ukруг u sjedećem položaju svijena oko nogu stolca pokazuju čvrsto fiksiranu poziciju, ili pak kada nastavnik sjedi pred učenicima prekrivenih nogu i vrškom stopala izvodi određene pokrete kao da želi stupiti pred nekog.

11 Usporedi F. SCHULZ von THUN, str. 44-68.

12 H. MEYER, *Unterrichtsmethoden II: Praxisband*, Frankfurt am Main 1989, str. 375.

13 S. MOLCHO, *Körpersprache als Dialog*, str. 75.

14 S. MOLCHO, *Körpersprache*, str. 9.

15 M. T. CICERO, *De oratore*, III 59,221.

Sve što vjeroučitelj misli, prevodi se tijelu. »Istovremeno, sve što tijelo čini utječe na naše misli i osjećaje.«¹⁶

Nastavnik interpretira ulogu »vjeroučitelja« koju nalazi na sceni trenutnog društvenog sustava. Kulise škole preporučuju vjeroučitelju da nastupi u odijelu koje simbolizira status, da poslušna glas koji sve i svakoga nadglasava i određuje uloge ili da na ravno ispruženoj ruci pokaže kažiprst kojim kontrolira ponašanje učenika i/ili na nj utječe. Potonja gesta znači: »Moram to učiniti, nemam izbora.« Kako li drugačije djeluje ležerno ispružena otvorena ruka koja pokazuje na nekog učenika. Nastavnik daje ponudu koja ostaje slobodnom. Verbalno: »Daj, učini to!« To mladom suradniku ostavlja izbor da pretpostavi neverbalno uigravanje ili dopusti da to potraje.

Religiozni pedagog koji misli na izmjene, postaje svjestan realnosti društvenih obaveza i očekivanja. Kakve obrasce ponašanja on može preuzeti nakon kritičkog ispitivanja kako da zadovolji zadaće svog poziva? Koja očekivanja mora razočarati kako bi ostao vjerodostojan? Koje se uobičajene komunikacijske strukture u vjeronauku ne smiju pobrkati? Hoće li učenici doista gledati svog vjeroučitelja »onako kako je uobičajeno«? Smije li se i može li se prekinuti stara navika prema kojoj u nastavi – po mišljenju nastavnika – »sve teče tako dobro«.

Ako vjeroučitelj nakon drugog državnog ispita ne prestane učiti o podučavanju, on će ponovno otkriti govor tijela koji mu se možda u pripravnici godini učinio nevažnim te ga je stoga izgubio, a svoju će ulogu iznova oživiti eksperimentirajući dotad skrivenim vlastitim sposobnostima. On proširuje ili ograničava uobičajene obrasce ponašanja, odnosno one koji se smatraju normalnima. U novom kontekstu on

obrađuje i prerađuje pravila o klišeima koja su do njega pristigla izvana: »Normalan se vjeroučitelj ponaša tako i nimalo drugačije«. Religiozni pedagog koji razmišlja o sebi, razmatra npr. u svojoj novoj interpretaciji uloga duhovnost koja ga potiče i/ili vjersko-pedagošku koncepciju koja na nj uvjerljivo djeluje. Potom želi da mentor i pomoćnik mladih nezavisnih vjerskih procesa podučavanja i učenja koji troše malo riječi, a više znače, postanu jasni. No, novu interpretaciju uloga može prenositi prema van samo kada zadatke duhovno usvoji.

Religiozni pedagog koji radi na sebi i kreativan je, postaje – suprotno svim navikama i očekivanjima – netko drugi i postavlja novi tip vjeroučitelja na scenu školske svakodnevnice. Pedagog i nastavnik polako se otkriva svojim učenicima kao netko tko se kod disciplinskih problema pred razredom više ne pojavljuje nepomičan, i to kako fizički tako i mentalno, bezizražajna lica koje ne pokazuje ništa, uklopljenih grudi kao u oklopu i ruku zgrčenih na šavu hlača, već se pokazuje kao čovjek koji sukobe i napetosti pokušava riješiti prijateljskim spuštanjem glave – pritom mu se automatski opušta čitavo tijelo. Privrženost teologa nije samo oblik promjene mjesta već i promjene stajališta o problemu čije rješavanje odgađamo. On učenicima daje ponudu koja je oslobođena unaprijed očekivanih rezultata. To će utjecati na njihov feedback, verbalne i neverbalne reakcije na vjeroučitelja. Otvaraju se novi komunikacijski kanali. Proces podučavanja i učenja postaje posve drugačiji. Govor tijela koji je nastavnik nanovo pronašao i/ili iznova otkrio, a koji učenici po navici ne naslućuju, na pozornici »vjeronauka« očituje jednu drugu stvarnost.

16 S. MOLCHO, *Körpersprache als Dialog*, str. 24.

UČENJE RAZLIKOVANJA PONAŠANJA

A. C. Wagner pita je li »vježba (na *micro-teaching* seminarima, nap. B. J.) doista neophodna«¹⁷ kako bi se postigle značajne promjene u ponašanju nastavnika. Na temelju vlastitih empirijskih istraživanja, Wagner odgovara niječno na ovo pitanje i pojašnjava da se značajne promjene ponašanja mogu postići učenjem razlikovanja, učenjem kognitivne selekcije.

Budući vjeroučitelji na predavanjima slušaju npr. o ponašanju usredotočenom na nastavniku i o ponašanju usredotočenom na učeniku ili o verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji. Ali kako se manifestiraju takvi oblici ponašanja u školskoj svakodnevici? Pojmovi koji se spominju u predavanjima na fakultetu za studente nemaju isprva nikakvo konkretno značenje. Oni za njih ostaju prazne »čahure riječi«, kojima se više loše negoli ispravno žonglira u seminarskim radovima. No, u praktičnom školskom radu mogu se dotad verbalno preneseni pojmovi odnositi na konkretno ponašanje.

Primjer: Učenik odgovara na jasno nastavnikovo pitanje o znanju. Nastavnik reagira tako da uzdignuti dlan miče amotamo. On šutke briše pogrešan odgovor. Pokret prekodira ocjenu »pogrešno« u materiju. To postaje vidljivo.

Početnici u zvanju – ali ne samo početnici već i iskusni vjeroučitelji – mijenjaju svoje učiteljsko ponašanje putem hospitacija na kojima se radi na kritički način, putem sagledavanja i analiziranja kratkih filmskih nastavnih epizoda ili putem *micro-teaching* seminara. Sudionici uče:

- opažati aktivnosti razlikujući ih,
- opisivati ih bez ocjenjivanja,
- ove pak iz konkretne nastavne situacije ocjenjivati prema utvrđenim kriterijima,

- u posljednjoj radnoj etapi pokazivati mogućnosti promjena prema promatranom ponašanju nastavnika.

Ovaj oblik praktičnog rada potiče usavršavanje budućih vjeroučitelja putem procesa kognitivnog podučavanja.

To može učiniti suvišnim uvježbavanje kratkih nastavnih sekvenci na *microteaching* seminarima. »Uvježbavanje bi tada samo utoliko doprinijelo selektivnom učenju koliko bi pritom bili 'stvarani' relevantni oblici ponašanja koji se potom mogu upotrijebiti za selektivno učenje.«¹⁸

PONOVNO POVEZANI NEVERBALNI GOVOR

Vjeroučitelj je najbolji posrednik duhovnosti koja dobro djeluje na čovjeka, a u kojoj ne prevladava ni vrijeme ni prostor, te humane religioznopedagoške koncepcije u kojoj su učenici ozbiljno shvaćeni kao subjekti učenja, a religiozni pedagog nije u središtu nastave. On mlade suradnike uvodi u igraonice mišljenja i djelovanja te im pomaže da odgovorno sudjeluju u cjelovitim i otvorenim putevima učenja čiji rezultati proširuju njihovu stručnost.

Vjeroučitelj prenosi načela vjerskog učenja u školi svojim verbalnim govorom:

- putem jezika specifičnog za grupu, koji kod komunikacijskih partnera može pobuditi povjerenje,

17 A. C. WAGNER, *Ist Übung wirklich notwendig? Theoretische Überlegungen und experimentelle Ergebnisse zur Rolle des Diskriminationslernens bei Verhaltensveränderungen*, u: W. ZIFREUND (ur.), *Training des Lehrverhaltens und Interaktionsanalyse, Dokumentation und Bilanz des I. Internationalen Microteaching-Symposiums*, Weinheim – Basel 1976, str. 633-657.

18 A. C. WAGNER, str. 636.

- putem modulacije glasa, tj. glasnijeg ili tišeg, višeg ili dubljeg govorenja, a putem kojeg učenici mogu osjetiti i raspoloženja,
- putem tempa svog govora, koji među ostalim stvara i uklanja napetosti
- putem zbunjenog gubitka govora – kažiprst položen ispod nosa još više pojačava zbunjenost.

Teološki utemeljena duhovnost i religiozno-pedagoška koncepcija oblikuje se i putem neverbalnog govora, primjerice:

- putem odjeće i modnih detalja religioznog pedagoga na osnovi kojih će ga mladi ljudi oslovljavati ili mu prilaziti s distance,
- putem prostorne blizine i distance nastavnika prema njegovim mladim komunikacijskim partnerima koji žele iskusiti privrženost i poštovanje,
- putem kretanja vjeroučitelja u učionici, koje ne mijenja samo njegovo vizualno i/ili auditivno zapažanje već i modulira njegov verbalni govor,
- putem gestikulacije i položaja tijela,
- putem mimike, izraza lica i pogledima religioznog pedagoga koji mu između ostalog pomažu da uštedi na vremenu govorenja.

Religiozni pedagog H. Schuh¹⁹ već je 1977. u svojoj, u Mainzu obranjennoj, disertaciji ustanovio da vjeroučitelji previše govore u nastavi vjeronauka: nasuprot 35,8% verbalnog govora učenika nalazi se previsokih 54,9% verbalnog govora nastavnika. Nažalost, ovaj nerazmjer koji je utvrdio Schuh do danas nije pobudio dovoljno pažnje u prvoj i drugoj fazi obrazovanja religioznih pedagoga.

Protiv toga treba ustrajno djelovati ne samo kako bi se komunikacija i interakcija u zajednici podučavanja i učenja dovela do optimalnog odnosa već i stoga što kršćanska slika čovjeka nalaže poštivati svaku sliku

Božju²⁰ kao jednakovrijednu osobu te zabranjuje nadglasavati bilo kojeg čovjeka bez obzira na dob. U organizaciji nastave religioznog pedagoga njegova duhovnost može poprimiti mjerljiv oblik koji se naknadno može ispitati: on svjesno mijenja svoj verbalni udio u govoru u korist učenika.

Vjeroučitelji koji su se djelomično odrekli svoje prednosti u govoru trebaju u sljedećoj sedmeročlanjoj školskoj praktičnoj vježbi ponovno pronaći i izgraditi govor tijela za sebe i svoje mlade komunikacijske partnere u praksi bogatoj izmjenama:

- a) Učenici pismeno opisuju nastavne scene – snimljene po mogućnosti na video-vrpici – u kojima je vjeroučitelj neverbalno komunicirao sa svojim učenicima.
- b) Bilježe učinak viđenog govora tijela na izvanjske promatrače.
- c) Učenici bilježe reakcije na govor tijela nastavnika.
- d) Slijedi prekodiranje neverbalne komunikacije nastavnika u verbalni govor.
- e) Uz pomoć rating skale od +5 do -5 promatrači ocjenjuju neverbalno ponašanje nastavnika.
- f) Pismeno obrazlažu svoju ocjenu.
- g) Konačno razlikuju viđeni govor tijela nastavnika. Dobro bi bilo i ovaj korak u učenju snimiti na video-vrpici kako bi se s time moglo dalje raditi.

U mnogim osnovnim školama nastavnici i učenici su dogovorili opće razumljiv govor tijela ili se kôd neverbalne komunikacije s vremenom uvježbao sam od sebe.

Tako oni neverbalno komuniciraju – koliko je to moguće – u zajedničkom pro-

19 Usp. H. SCHUH, *Interaktionsanalyse. Eine empirische Untersuchung zur Praxis des Religionsunterrichts*, Zürich – Einsiedeln – Köln 1978, str. 184.

20 Usp. Post 1, 26; Mudr 2, 23.

cesu podučavanja i učenja. Organizacijske mjere koje su neophodne za uspješan nastavni proces signaliziraju se razmjenom pogleda, ohrabrujućim klimanjem glave, dogovorenim znakovima ruku, odmahivanjem ili ustajanjem. »Što su nastavnik i razred bolje međusobno uvježbani, tj. što je više već ritualiziranih i formaliziranih regulativnih procesa, to su dostatniji neverbalni signali kako bi se u normalnim slučajevima prekinuli određeni postupci.«²¹

Međusobno uvježbani učenici i njihov nastavnik reguliraju svoje odnose za vrijeme nastave posve šutke. Komunikacijski partneri saopćuju jedni drugima svoje poruke o odnosima – svoju radost, oduševljenje, privrženost ili strah – mimikom, gestikulacijom i paralingvistikom, npr. smijehom ili kašljanjem.

»Može se reći da će se, što interakcijski partner svoje odnose svjesnije dokumentira, to češće uz neverbalne služiti i verbalnim signalima.«²²

Nekoliko primjera iz školske svakodnevice u kojoj se vjeroučitelj svjesno verbalno povlači, neverbalno komunicira s učenicima, namjerno skraćuje vrijeme svog govorenja i tako postiže cilj kojega se posljedice dulje osjećaju:

□ **Discipliniranje grupe učenika**

U razredu je sve veća buka koja ometa rad.

Religiozni pedagog, ne sudjelujući, spušta glavu i zašuti.

- On zatvara usta uzdignutim kažiprstom.
- Svjesno napravi stanku u govoru, duboko udahne i izdahne, promišljeno mijenja mjesto te šutke podiže desnu ruku i pritom pokazuje učenicima uspravno ispružene dlanove.
- Prekriži ruke na grudima u svrhu zaštite, gleda intenzivno ravno preda se, usnice su mu čvrsto stisnute; povlači se i ne pokazuje više spremnosti da djeluje.

- Ispruženih ruku i dlanova više puta povlači zaključnu crtu.
- Rukama pritiska neki imaginarni teret prema dolje.

Religiozni pedagog pri takvoj buci na svima vidljiv način odbija primati ili prenositi daljnje informacije. I prestaje raditi.

□ **Smirivanje učenika**

Nastavnik intenzivno gleda »oči u oči« onoga koji remeti mir i prilazi mu – kako u doslovnom tako i u prenesenom smislu. Napadnut je njegov maleni teritorij – stolac i stol.

Počinja li neverbalni dijalog? Ulazi li učenik u sukob sa svojim nastavnikom kako bi se obranio, prkosno gledajući distancirano ili čak gledajući naokolo kako bi uvukao u konflikt svoje suučenike? Ili izmiče li učenik pogledu nastavnika, popušta i odustaje od ometanja?

□ **Loša ocjena**

Učenik ne odgovara ispravno na jasno postavljeno jednoznačno pitanje.

Religiozni pedagog koji ocjenjuje skuplja obrve i gleda smrkuto.

Ili on

- možda paraliziran od straha zbog možda krivog odgovora spušta donju čeljust,
- učeniku koji odgovara pokazuje palcem prema dolje,
- odbacuje pogrešan odgovor rukom preko ramena.

Neverbalni znak iznosi jasnu ocjenu o pogrešnom odgovoru učenika.

21 H. S. ROSENBUSCH, *Zur Funktion nonverbaler Kommunikation im Unterricht*, u: »Unterrichtswissenschaft« (1985)I, 42-54, ovdje str. 47.

22 H. S. ROSENBUSCH, str. 47.

❑ **Odbijanje**

Sadržaj i način učenikova odgovora razljuti vjeroučitelja. Reagira kao da je zagrizao u limun.

- »Muskulatura lica se steže, vrat se koči, grče mu se ramena: to su oblici odbijanja.«²³

Ili nastavnik koji više ne želi slušati pričanje učenika,

- prilazi učeniku gledajući ga stisnutih usana i stavlja mu ruku na rame.

Sloboda kretanja učenika se ograničava. Dominantno kretanje može u nemalom broju slučajeva dovesti do odbijanja daljnje suradnje učenika. Kako se vjeroučitelj neverbalno ophodi prema tome?

❑ **Povišenje jačine glasa**

Učenik govori pretiho. Ne otvara dovoljno usta.

- Nastavnik više puta otvara i zatvara usta.
- Miče kažiprst koji je položen na palac ispružene ruke u obliku kljuna gore-dolje.
- Stavlja ruku na uho te tako povećava usnu školjku koja je spremna na slušanje.

❑ **Početak razgovora**

Učenici trebaju npr. radi analize slike međusobno započeti razgovor.

Fleksibilnost i kretanja ključ su razgovora. »Može se školski izvježbati, pokretati vlastito tijelo, a ne postati nemiran.«²⁴

Vjeroučitelj mijenja mjesto i ponovno »uzemljen« ispruženim rukama opuštenih laktova pokazuje svoje otvorene ruke koje pozivaju. Učenicima je glava lagano nagnuta.

»Tko otvoreno pokazuje osjećajnu stranu ruke, ulijeva povjerenje i spremnost da djeluje mirno i raspoloženo, jer on ne suzbija niti skriva svoje osjećaje. To je gesta slobodnog davanja i uzimanja, koja se vraća i u ikonografiji slika svetaca.«²⁵

❑ **Razgovor učenik – učenik**

Učenici međusobno razgovaraju, ali stalno gledaju vjeroučitelja tražeći pomoć ili

očekujući odobravanje svojih izjava. No on izbjegava direktne poglede i svjesno gleda preko učeničkih glava ustranu. Isprva nastavnikovo odbijanje komunikacije, koje predstavlja oblik uskraćivanja ljubavi, vrijeđa. »Nismo li vrijedni njegova pogleda?« Polagano se razgovor učenik – učenik počinje odvajati od »nastavnika«, koji je uobičajena informacijska centrala za ocjenjivanje i udaranje žiga i učenici međusobno direktno komuniciraju.

❑ **Vođenje diskusije**

Nalik dirigentu, koji se rukama obraća orkestru, grupama instrumenata daje znak za početak, izvlači pojačanja zvuka ili svladava jačinu zvuka, vjeroučitelj šutke daje mladim suradnicima znak za početak razgovora otvorenom rukom kojom pokazuje.

Isti se učinak postiže kada se nastavnik kreće prema učeniku i s njim počne intenzivan kontakt pogledom, širom otvorene oči potiču doprinos diskusiji.

❑ **Upute**

Nastavnik želi u svom predavanju istaknuti jednu posebnu rečenicu. On kratko zastaje, potom svjesno priča polako, rastežući važnu rečenicu, i pritom podiže upozoravajući i poučavajući kažiprst.

Pažnja: Kažiprst potiče i veće znanje. »Znanje je moć, a veće nas znanje čini oholima. Ispruženim kažiprstom prijetimo da njegovim udarcima poput biča kaznimo neznanje i obeshrabrimo ih.«²⁶

Nerijetko se u nastavi ukazuje na pro-tuargumente komadom krede koji se drži između palca i svinutog kažiprsta.

23 S. MOLCHO, *Körpersprache*, str. 40sl.

24 S. MOLCHO, *Körpersprache als Dialog*, str. 164.

25 S. MOLCHO, *Körpersprache*, str. 149.

26 S. MOLCHO, *Körpersprache*, str. 171.

□ **Odobranje**

Učenik daje dobar, pažnje vrijedan odgovor. To je užitak.

Nastavnik oblizuje usnice vrškom jezika kao da jede šlag.

Je li oblizivanje usnica s užitkom društveno usvojen tjelesni izraz duhovnog zadovoljstva?

Ili vjeroučitelj

- šutke klima učeniku koji odgovara, prijateljski ga gledajući;
- zadovoljno trlja ruke;
- pokazuje učeniku koji odgovara palac okrenut prema gore.

Vjeroučitelj će pažljivo uvježbati, zamijeniti njemu uobičajen racionalno-verbal-

ni govor govorom tijela i/ili svoje riječi također utjeloviti.

Polako se izgrađuje nov sustav znakova rasprostranjene komunikacijske baze nastavnika i učenika putem strpljive promjene ponašanja.

»To je umjetnost koju uvijek iznova treba oblikovati, a ne samo tehnika koja se može uvježbati.«²⁷ Kreativnosti komunikacijskih partnera nije postavljena nikakva granica.

*Prijevod s njemačkoga:
Kristina Tremljan*

27 Usporedi S. NEILL – C. CASWELL, *Körpersprache im Unterricht. Techniken nonverbaler Kommunikation in Schule und Weiterbildung*, Münster 1996.